

УДК 911.3:33(477.51)

О.О. Афоніна

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто чинники розвитку культурно-освітнього комплексу та їх вплив на формування системи навчально-освітніх та культурних закладів на прикладі Чернігівської області.

Постановка проблеми. У процесі формування і функціонування культурно-освітнього комплексу регіону діє комплекс чинників, які обумовлюються освітньо-культурною політикою держави, потребою суспільства у відповідному інтелектуальному потенціалі, національними освітніми і культурними традиціями. Пріоритетними чинниками функціонування культурно-освітнього комплексу є соціально-економічні, які обумовлюють соціальну базу культури і освіти. При цьому не варто ігнорувати природно-географічні чинники, які створюють середовище навчально-виховного процесу. Тому без аналізу окремих груп чинників неможливо визначити напрямки покращення функціонування культурно-освітнього комплексу регіону.

Мета – виявити вплив природно- та суспільно-географічних чинників на формування і розвиток культурно-освітнього комплексу на прикладі Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Сучасна територія Чернігівської області за останні декілька століть пройшла ряд історичних етапів державно-політичного, соціально-культурного та економічного розвитку. Кожен з них сприяв, залежно від потреб, можливостей, формуванню системи навчально-освітніх закладів та розвитку культурного процесу. Сучасний стан, особливості розміщення і функціонування культурно-освітнього комплексу Чернігівської області тісно пов'язані з минулим, тому історико-географічні чинники є вагомими у системі факторів, що активно впливають на його розвиток.

Перші згадки про організацію освіти на території сучасної Чернігівської області сягають XI ст. коли було створене Чернігівське князівство, яке входило до складу Київської Русі. З літописів того часу відомо, що освітянська діяльність велася для дітей князів і місцевої знаті у палацах та великих монастирях. З кінця XI ст. культурний розвиток продовжується, з'являються основи бібліотечної справи. Згодом на Чернігівщині з'являються монастирські бібліотеки, де зберігалися церковні книги, літописи та інша світська література. Протягом XIV-XVII ст. освіта зосереджувалася переважно в православних монастирях та церквах, де існували церковно-парафіяльні школи. Із зростанням ролі міст і чи-

сельності міського населення поряд із православними школами значну роль стали відігравати міські громадські школи.

У XVIII ст. Чернігівщина відіграла провідну роль у культурному розвитку не лише Лівобережної, а й навіть усієї України. У розвитку освіти і культури велику роль відіграло друкарство. У 1675 р. у м. Новгород-Сіверський створено першу друкарню, яку пізніше перенесено до Чернігова.

Високого рівня розвитку, на той час, досягла народна освіта. Лише у двох полках Ніжинському і Чернігівському було 359 церковно-парафіяльних шкіл для різних прошарків населення. Всі ці заходи мали позитивне значення. Вони давали можливість залучати дітей шкільного віку до навчання. Однак низький соціально-економічний рівень розвитку краю, недостатня кількість і невисока фахова підготовка вчителів не дозволяли швидке реформування шкіл.

На початку XIX ст. виникають нові заклади – гімназії. Вони працювали в Чернігові (1805), Ніжині (1805) та Новгород-Сіверську (1808). Пізніше в Ніжині і Чернігові починають створюватися училища, які згодом (в другій половині XX ст.) були реорганізовані в інститути та університети. Паралельно в усіх містах Чернігівської губернії почали створювати краєзнавчі музеї, бібліотеки та театри. Напередодні Першої світової війни у школах Чернігівської губернії навчалось 142,3 тис. дітей (у тому ч. 38,4 тис. дівчат) [1].

Ще одним негативним чинником у розвитку культурно-освітнього комплексу на Чернігівщині була Друга світова війна. Протягом 1941-1943 рр. майже в усіх містах і селах заклади культурно-освітнього комплексу (здебільшого школи, бібліотеки та клуби) використовувались як лазарети та склади для провіанту і боєприпасів. Більшість з яких в ході воєнних дій були зруйновані.

У 80-х на початку 90-х р. XX ст. мережа клубних закладів, дошкільних та загальноосвітніх збільшувалася.

Із здобуттям Україною незалежності відбулись суттєві зміни у компонентній структурі культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Зменшилась кількість клубних закладів, бібліотек, закладів дошкільної освіти. Більшість закладів професійної підготовки змінили свій статус. Інститути реорганізовано в університети, створено заклади освіти нового типу.

Природно-географічні чинники не мають вирішального впливу на функціонування та організацію культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Але їх розгляд необхідний для визначення прямої чи непрямої дії на даний комплекс.

Географічне положення області є досить вигідним. Розташована Чернігівська область у північній частині України на кордоні трьох держав, в зоні з ро-

дючими ґрунтами і достатнім зволоженням що сприяє розвитку сільськогосподарського виробництва, а розміщення в Дніпрово-Донецькій нафтогазоносній області – розвитку різноманітних галузей промислового виробництва. Це, в свою чергу, веде до створення мережі закладів підготовки трудових ресурсів для забезпечення спеціалістами господарського комплексу області.

Особливості форм рельєфу впливають на пішохідну і транспортну доступність населення відносно різних типів освітніх та культурних закладів.

Клімат має важливе значення для функціонування закладів освіти і культури, особливо його вплив помітний на нинішньому етапі. Це пов'язано, в першу чергу, із зимовим періодом, коли необхідно опалювати приміщення закладів освіти і культури. Найбільше потерпають об'єкти, які розміщені у сільській місцевості. Але загалом кліматичні умови сприятливі для повсюдного розміщення в межах області всіх типів культурно-освітніх закладів.

Рекреаційні природні ресурси на території області представлені кліматичними, лісовими, водними ресурсами, історико-архітектурними пам'ятками. Найсприятливішими для відпочинку населення протягом усього року є заліснені території. Влітку ці ділянки характеризуються значною чистотою повітря, відсутністю пилу, насиченістю фітонцидами, розсіяною сонячною радіацією, збагаченою ультрафіолетовими променями. На таких ділянках розміщено оздоровчі табори, в яких відпочивають школярі.

Фізико-географічні умови сприятливі для формування та функціонування культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Географічне положення, особливості рельєфу, кліматичні умови дозволяють без значних фізичних, технічних та фінансових затрат організувати культурно-освітній процес на території області.

Демографічні процеси є одними з основних, що впливають на розвиток, функціонування і розміщення закладів культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Населення – основний об'єкт, на який спрямовує свою діяльність система закладів освіти і культури. Чернігівщина за чисельністю населення займає останнє місце серед областей України. На початок 2014 р. загальна чисельність населення становила 1066,8 тис. осіб. Чернігівська область належить до областей з від'ємними показниками природного приросту населення (-10,2‰) [2]. Скорочення природного приросту в майбутньому стане причиною скорочення кількості осіб, які навчатимуться у закладах освіти і отримуватимуть послуги у закладах сфери культури, які спрямовують свою діяльність на молоде населення.

Важливою умовою дослідження функціонування освітніх та культурних закладів області є вивчення вікової структури населення. Вона впливає на організацію безперервного освітньо-культурного процесу, формування обласної територіальної системи закладів культури та освіти. У віковій структурі населення Чернігівщини домінують негативні тенденції. Кількість дітей і підлітків в Чернігівській області характеризується суттєвим зменшенням у загальній чисельності населення у зв'язку із зниженням показників народжуваності. Це, в першу чергу, негативно відобразиться на кількісному складі закладів дошкільного типу освіти, а також на наповнюваності шкіл учнями, особливо у сільській місцевості.

Особливу групу формує населення працездатного віку (60,5% від загальної чисельності населення). У Чернігівській області на 1 тис. працездатного населення припадає 240 дітей та 503 пенсіонери. Водночас у 17 районах області кількість непрацездатних (діти, пенсіонери та студенти) більша за працездатних. Так, наприклад, у Ріпкинському районі на 1 тис. працездатних припадає 1400 непрацездатних, з яких 1200 – пенсіонери. Люди працездатного віку є основою для забезпечення, в першу чергу, закладів вищої освіти студентами, а також населення цієї вікової групи є найкращими потенційними клієнтами всіх закладів культури. Тому логічним є те, що найбільша концентрація культурно-освітніх закладів буде розміщуватися там, де буде найбільша частка людей працездатного віку – основного споживача культурно-освітніх послуг [2].

Важливою умовою функціонування і розвитку культурно-освітнього комплексу є реальний стан економіки держави загалом та окремих її регіонів. Галузева структура їх господарських комплексів визначає потреби професійної підготовки трудових ресурсів, впливає на формування мережі закладів культури і освіти, а рівень розвитку – спроможність фінансування всіх типів закладів.

Економіко-географічні чинники здійснюють безпосередній і вагомий вплив на розвиток, компонентно-функціональну і територіальну структуру культурно-освітнього комплексу Чернігівської області.

Фінансування культурно-освітнього комплексу залишається на досить низькому рівні, незважаючи на його зростання протягом 2011-2013 рр. (на 8,7% у сфері освіти та 1,2% у сфері культури). Ці асигнування не дозволили істотно вплинути на культурно-освітній комплекс області. Протягом 1995-2014 рр. мережа дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася на 29% і 45% відповідно. При тому, що в області близько 40% шкільних приміщень потребують ремонту. Бібліотеки зовсім не поповнюються художньою літературою, особливо у сільській місцевості, а забезпеченість підручниками складає 60-70% від потреби. При такому фінансовому становищі господарства області забезпе-

чити функціонування культурно-освітніх установ фактично неможливо. Нові типи підприємств не мають змоги надавати кошти для розвитку мережі освітніх і культурних закладів, хоча окремі господарства намагаються виступати спонсорами в процесі створення навчально-матеріальної бази шкіл і дошкільних установ.

Вплив економічних чинників на культурно-освітній комплекс Чернігівської області у різних проявах є безпосереднім і здійснюється через людський фактор, що є головним у розвитку господарства, виступає як основна продуктивна сила у формі трудових ресурсів.

На організацію і функціонування деяких закладів освіти і культури, а саме професійно-технічних училищ, технікумів, вищих навчальних закладів, будинків культури, музичних шкіл, музеїв великий вплив має транспортна доступність. Це пояснюється їх вибіркоким розміщенням на території області, формуванням великих просторових зон впливу, що потребує подолання значних відстаней за допомогою різних видів транспорту (залізничного і автомобільного).

Конфігурація шляхів сполучення області має вплив на функціонування вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації, оскільки вони знаходяться в містах, між якими здійснюються постійні транспортні зв'язки. Загальноосвітні навчальні заклади тісно пов'язані із міським та міжселенними видами транспорту. Найважливішу роль в міських поселеннях відіграє автомобільний транспорт (різних форм власності). В сільській місцевості транспортне сполучення непостійне і не виступає чинником, що сприяє нормальному здійсненню навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах.

Висновки. Вище зазначені чинники мають значний вплив на розвиток та функціонування культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Саме стабілізація основних із них (соціально-демографічні та економічні) у майбутньому буде сприяти подальшому розвитку та ефективному функціонуванню всіх елементів культурно-освітнього комплексу Чернігівщини.

Література

1. Архівні дані Чернігівської області [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://cn.archives.gov.ua/>.
2. Головне управління статистики у Чернігівській області. Статистична інформація: освіта і культура [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://chernigivstat.gov.ua/statdani/>.

Summary

O.O. Afonina. The Factors of Formation and Development of a Cultural - Educational Complex on an Example of the Chernigov Area.

In the article the factors in development of a cultural - educational complex and their influencing on formation of a system of educational and cultural entities on an example of the Chernigov area are reviewed.